

ՄԱՎՈՒԹ Է ԼՍՎԵԼՈՒ ՀՄԱՐ ¹⁾

Մի մարդ ունէր մի կին, որ մեշտ կուռում էր դրացիներէ հետ. տեսաւ մարդը՝ որ հնար չկայ այս զաւթաղալեցն աղատուելու՝ մի ուրեշ տուն շինեց, և այն տեղ բնակուում էր:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Արդէն շատերին յայտնի կլինի որ մեք ճշմարիտ և անխարդախ սրտով սիրելով մեր ազգը, ցոյց տուեցինք որ ազգային մատենագրութիւնը պիտոյ է լինէր նոր և կենդանի լեզուով. որ կարողանար կամուրջ բանալ Ազգի բանականութեան և գիտութեան գաղափարների մէջ: Բայց խոստովանում ենք ցաւելով որ մեր կողմից ճշմարտութեան դրօշակը բարձրացնելը շարժառիթ եղաւ մեր վերայ քանի մի կամակոր մարդերից բամբասանք հաւաքելու, սորանով երևում է որ այդ պարոնները գեռ ևս իւրեանց ազէտ և անտեղի դատողութիւնը ստրկացած չեն կարողացել հասկանալ այն հիմնալի խորհուրդը որ ծածկած կայ այս գործի մէջ: Այդ պարոնները փչում են իւրեանց փողը թէ կայ չկայ հին լեզուն էր որ պիտոյ է յուսաւորութեան սերմունքը հայոց ազգի անդաստանի մէջ ցանկելու գործի դառնար պատճառ որ մշակած լեզու էր. այս ազէտ և միանգամայն խաւար դատողութիւնը այնքան մի ծիծաղելի բան էր որ եթէ մի եւրոպացի բանագէտ մարդ հանդիպէր այն գրուածին որ այս մոլորական կարծիքն հերքում էր պիտոյ է չափէր և կշռէր ազգի խորին տգիտութեան վիճակը մինչև որ նորա անունով միայն ուսումնականներին մի պարզ և յայտնի ճշմարտութիւն

¹⁾ Մ. Նալբանդեանցի այս աշխատութեան բնագիրը ուղարկել է մեզ մեր աշխատակից պ. Եր. Շահազիզը, որ ստացել է հանդուցեալի քրոշորդի պ Յովհաննէս Խաչատրեանից. ԽՄԲ.

ապացուցանելու համար պիտոյ էին այդքան խօսք վկայութիւնք
և օրինակներ:

Շատ և շատ դարմանալի է որ այդ հնամուլ պարոնները
խօսելու ժամանակին թէ՛ և աղաւաղ այնուամենայնիւ նոր լե-
զուով յայտնում են իւրեանց միտքը. օրրանով իրանք իրանց
ապացուցանում են որ նոր լեզուն ունէր կեանք և գործածու-
թիւն ընկերութեան մէջ, եթէ պատահում էր հարցանել դոցա,
թէ ինչո՞ւ համար հին լեզուով չեն խօսում ընդհանրապէս այլ
նոր լեզուով, կը լսէիր պատասխան, թէ սովորական լեզուն
ազգի բերանում այս է, և եթէ կամենային հին լեզուով խօսել
այդ անհասկանալի էր ժողովրդին: Այս պատասխանը արդար
էր և ճշմարիտ. բայց արի քննենք թէ ինչ է պատճառը որ այդ
պատուելի պարոնները ինչ ժամանակ կամենում էին իւրեանց
միտքը զրի միջնորդութիւնով յայտնել, իսկոյն այն մի ժամ
յառաջ սովորական խոստովանեալ լեզուն կը պղծւէր, և ան-
հասկանալի նոր ժողովրդին հին լեզուն կը գար հանդէս, մին-
չև որ կամենում էին մինչև յետին շունչը պատերազմի և ճշ-
մարտութիւնը չխոստովանել: Սորա պատճառը մեզ քաջ յայտ-
նի է և այդ պարոնները իրանք ևս գիտէին, որ գիտենք. բայց
որովհետև մինչև այժմ հանդէս չէինք բերած, այժմ պիտոյ էր
հանդէսով ցոյց տալ որ հաստատուէին իւրեանց կարծիքի մի-
ջում. թէ իւրեանց կամակորութեան աղբիւրը մեզ քաջ
յայտնի է:

Այդ պարոնները անուսումն մնալով և ամենին ծանօթու-
թիւն չունենալով երոպէական բազմաճիւղ լուսաւորութեան մա-
սին իւրեանց աւուրն մի անուսումն ազգի մէջ ինչպէս հայոցն
է հանդէս հանելու համար խռկել են իւրեանց ուղեղի մէջ
քանի մի հին լեզուի մեռեալ բառեր և այս դարձել էր նոցա
համար մի սիւն (թէ՛ և շատ խախուտ), որից թիկն տալով կա-
մենում են իւրեանց կանգնելը չինեն հաստատուն և տեղական,
այժմ այդ պարոնները եթէ խոստովանէին ճշմարտութիւնը, և
համաձայնէին որ հին լեզուն մեռեալ լինելով ազգի լուսաւո-
րութեան ճանապարհ չէր, այլ պիտոյ էր նոր լեզուով գործ
կատարել անտարակոյս այն սիւնը ցած. կը գլորվէր իւրեանց
կանգնելը սիւնի նման կլինէր գետնի երեսին թաւալ գալ. ահա
այս անձնապահութիւնն էր որ հարկադրում էր սոցա պարիսպ
քաշել ճշմարտութեան ջրի ընթացքի հանդէպը, ապա թէ ոչ
ամենեւին հակառակելու տեղիք չկար այն բանի միջում որ պի-

տոյ էր Ազգի հետ մտածել և խօսել այն լեզուաւ որ նորաբն հասկանալի էր: Մեք երկար ժամանակ փորձելով ճանաչեցինք այդ հնամոլների ցանկութիւնը, որ կամենում են թէ մեք նորանց արհամարհենք. ահա սորանով հասած թող ճանաչեն իւրեանց այդ ցանկութեանը, և եթէ աղբիւրը պիղծ էր մեր այդքումը մըշտի ևս այն ջուրը որ նորանից բղխում էր. ուրեմն նոյն արհամարհանքը ամենայն բռնութեամբ և անպետեմ է և պիտոյ է հասանի և դէպի նոցա անհիմն բամբասանքը և երեխայական դատաստանը: Իսկ մեք անխարդախ սրտով սիրելով ազգը երբեք յետ չենք կենայ որչափ ամենակալ տէրը կը շնորհէ մեզ կարողութիւն. նա լեզուով աւանդել ազգին ինչ որ վայելում էին և յարմար էին ժամանակի հարկադրութիւններին:

Առաջին անգամ պատշաճ համարեցանք փոքր ի շատէ հանգէս հանել հայոց մանուկների առաջ և յունաստանի հին կրօնագիտութիւնը սրանով կարող էին նոքա ճանաչել ամբողջ յունաց ազգի հոգին ինչ որ կար նոցա մէջ այն ժամանակ, և այս շատ ուղիղ մի բան էր պատճառ որ կրօնը մի այնպիսի պատկերացոյց էր այն ազգին որին սա պատկանում էր, որ ազգի հոգին յունաստանութիւն, մի խօսքով նորա բոլոր արժանաւորութեան հանդէսը կարելի էր քննել նորա կրօնից, պատճառ որ որքան լուսաւոր էր ազգը այնքան մաքուր էր և նորա կրօնը, այնքան ճշգրտ էին չափով և քանոնով կրօնի վերաբերեալները, ընդ հակառակն մեք տեսանում ենք որ մին անպիտան և խաւար ազգի կրօն լցուած է լինում աղօտ և խաւարային խորհուրդներով ևս և խուլուած աւելորդապաշտութիւններով, կրօնի ներգործութիւնը ազգի վերայ շատ անչափելի մեծ է, համարեմ թէ ամբողջ ազգի հոգին կրթվում է և դաստիարակվում է նորա կրօնի ուսման առաջնորդութեամբը, բայց կրօնի վարդապետութիւնը տարածելու մասին ժողովրդի մէջ անպատճառ պիտոյ էր ազգային մատենագրութիւն, սա էր առաջին և վերջին հնարը որ կարող էր տնկել իւրաքանչիւր մարդի մէջ կրօնի արժանաւորութիւնը և յատկութիւնը, մեք տեսնում ենք զոնէ յունաստանի կրօնի մէջ որ նա ինչ ժամանակ իւր ազգային աւանդութիւնով ստացած կրօնը ունէր շատ անգում և տգեղ բաներ էին այս տգիտութիւնը գեղեցկացաւ և միանգամայն նոր կերպ ստացաւ ինչ ժամանակ յոյները փոխ առին կրօնական գիտութիւններ Եգիպտոսից և Փիւնիկիայից, մինչև Տրոյացուց պատերազմը կամ 300 տարի նորանից յետոյ մինչև Հոմերոսի ժա-

մանակը կրօնը բաւական միջակ հանապարհով յառաջ էր խաղում. իսկ երբ ընկաւ սա Հոմերոսի բանաստեղծական հարստար մտքերի տակ այն ժամանակ հոգևորվեցաւ նոր ի նորոյ իմաստասիրական գաղափարներով. սրանում կարելի էր տեսանել վարդապետարան բարոյականութեան, ահա թէ մատենագրութիւնը ինչ ներգործութիւն ունի կրօնի վերայ: Ուրեմն կրօնի ուսումը պիտոյ էր սերմանել ազգի մէջ մատենագրութեան միջնորդութենով և այս երկուսը ձեռքէ ձեռք բռնած պիտոյ է մշակէին ազգի բանականութիւնը, բայց այն մատենագրութիւնը որ անհասկանալի էր ժողովրդին ոչինչ մի բան էր. սա այն մատենագրութիւն չէ որ թեակից էր կրօնի և այլ լուսաւորութեանց ազգի մէջ տարածվելուն, սա մեռեալ և անպիտանացեալ մի լեզու է բոլորովին անհասկանալի նոր և կենդանի ազգին, մատենագրութիւնը ամենայն ազգերի մէջ միշտ համեմատվել է նոցա գրութեանը և նոցա իւրաքանչիւր դարու լեզուի խօսուածքին, այս միայն հայոց խելօք պարոններն են որ 19-րդ դարու մարդերը կամենում են լուսաւորել Եւրոպայի լեզուով, ուրեմն մատենագրութիւն ասելով պիտոյ էր իմանալ այն մաքուր նոր հայախօսութիւնը որ ծանօթ էր և հասկանալի համարեալ թէ մեր ամբողջ ազգին ուր և գտանվէին սրբա. ապա թէ ոչ գուր էր ամենայն ջանք և մտածութիւնք ազգի լուսաւորութեան մասին:

Եթէ հին լեզուով մատենագրութիւնը անհասկանալի լինելով միանգամայն նոր ժողովրդին կարող էր կամուրջ լինել լուսաւորութեան, ապա ուրեմն մեր ժողովուրդը շատ ժամանակ է որ լուսաւորված է և մեք սխալ կարծիքի մէջ եմք պատահաւոր եւրոպացի լեզուներով որ հայոց հին լեզուի նման անհասկանալի էր մեր ժողովրդին կան աւանդված այնքան տեսութիւնք և նոր նոր գաղափարներ որ հին լեզուն կարծեմ դեռ նոցա ստուերի մին քառորդն եւ չունի իւր մէջ. ուրեմն ամենայն հայ այն գրերիցը առնելով և իւր տանը պահելով (ինչպէս պիտոյ է անէ հին լեզուով հայ մատենները) կարող էր լուսաւորվիլ: Այսպիսի խելացնոր գաղափարն այն հնամուր մարդերի գլխումը մենք չենք գովիլ, այլ իմաստուն և բանագէտ մարդերի և ամբողջ Եւրոպայի համաձայն ասում ենք թէ շատ հեշտ է գրերգմանից մեռելները հանել կենդանացնել քան այդ ժանդատեալ լեզուով նոր ժողովուրդ լուսաւորել: Խնդրում էինք եթէ միայն կը պատասխանէին մեզ այդ պարոնները. որտեղ է տեսնված

որ մի սառած մարդ ջերմացնելու համար նորա՛ն դնէին սառուցի մէջ, այն ողորմելին ինչ ջերմութիւն կարող է ունենալ սառուցից:

Հայոց ողորմելի Ազգը երկար ժամանակ անուսումն մնալով բոլորովին սառած մարդու է նմանում այժմուս, և հին լեզուն 1300 տարվայ ցրտերով արդէն սառուց է դարձել պատճառ որ նախ և յառաջ կեանք և գործադրութիւն չունի ընկերութեան մէջ. երկրորդ իւր մէջ չունի այն ջերմացուցիչ և սնունդ տուող հիւթը, որ եթէ դնէիր այն սառուցեալ մարդին նորան կենդանութիւն հաղորդէր. մեք այսքան ժամանակ քննելով այդ լեզուի ուղը և ծուծը ոչինչ չգտանք բացի քանի մի պատմական տեղեկութիւններէց, երանի թէ և այս բաները գրված լինէին ինչպէս տեսանում ենք օտար լեզուների մէջ:

Նոր լեզուի միջում կայ հիանալի խորհուրդ երանի թէ հնար լինէր ասել այդ հնամոլ պարոններին. հին լեզուի միջում ևս կայ խորհուրդ բայց կորստական և շատ տարբեր այն խորհրդից և միանգամայն հակառակ ինչ որ կայ նոր լեզուի մէջ. այդ պատուելի պարոնները եթէ փոքր ի շատե ուղիղ տեսութիւն ստացած լինէին կտեսանէին այդ խորհուրդները, բայց ափսոս որ միմիայն հայոց հին և մեռեալ լեզուն ուսանելով մնացել են դէպի ուրիշ գաղափարները անզգայ: Մին օրինակ դեռ չենք տեսած որ հացը թէև միայն նիւթական բան էր մի մարդ ունենալով երկու տեսակ մինն հին քանի մի շաքարթվան արդէն քարացած իսկ միւսը թարմ և տաք, բաց թողնէր այն թարմ և նոր եփած հացը որ աւել սննդաւար էր և ձեռքը պարզէր դէպ ի քարացած հացը որ յառաջ քան ստամոքսը գնալը բոլոր ատամները ևս կը փչրէր: Հայոց հին լեզուն հնացած հաց է արդէն, և 1300 տարի է որ թխված է իսկ նոր լեզուն ամենայն օր եփվում է ջերմ է և սննդաւար, ուստի սորանով շատ հեշտ կլինէր կերակրել հայոց ազգի սոված հոգին և սա աւելի հիւթ և արիւն կդառնար նորա մէջ քան թէ այն չորացածը և քարացածը որ չունի իւր մէջ այն կենդանական մասները. ով որ ահանջ ունի լսելու թող լսէ, պատճառ որ ասվում է լսվելու համար:

Մինչև հայոց Ազգի հեղինակքը իւրեանց նպատակը չդնեն ազգի օգուտը. մինչև նոքա չմոռանան սնապարծութիւնը և հին հեղինակի անուհով փառաւորվիլը. մինչև նոցա մատենագրութիւնը չլինի նոր լեզուով, սուտ է և զուր ամենայն ջանք և

վաստակ ազգը լուսաւորելու, հին լեզուով ոչինչ չի յառաջանայ. եթէ յառաջացող էր մինչև հիմայ կը յառաջանար. կարծեմ 200 տարի աւելի է որ Վենետիկում հազարաւոր գրքեր տպւեցան բայց ազգը միայն արտաքին աչքով տեսաւ այսպէս կլինի և 200 տարի յետոյ և 1000 տարի յետոյ, և ինչպէս մինչև այժմ այնպէս և միշտ հայոց մանուկը կլինի օտարի հացի մուրացկան ամենայն օր դռնէդուռ մանգալով կը յագեցուցանէ սորանից և նորանից իւր իմացական ստամոքսը և այս կերպով սնունդ ստանալով նորա ազգութիւնն ևս կլինի մին խայտաճամուկ բան, անարմատ ծառ...

Ամենայն մարդ պիտոյ է իւր սեպակաւ կերակուրն ունենայ, իւր սեպակաւ կենդանութիւնն ունենայ. ինչ ինչ օգուտ է եթէ ես տեսանում էի մի հարուստ մարդ և մասնակից չէի նորա հարստութեանը. այսպէս ինչ օգուտ է օտարի առողջութիւն և կենդանութիւնը եթէ ես հիւանդ այսօր կամ վաղը սպասում եմ մահին. հայոց ազգի անբաղտ զաւակները մինչև այսօր օտարի հացով են իւրեանց ստամոքսը յագեցուցանում և օտարի կենդանութիւնով ապրում են, և սորանով հետ զհետէ օտարանում են, այսու ամենայնիւնքա չեն մեղաւոր. ժամանակի հարկաւորութիւնքը անխնայ պահանջում են, նա իւր սեպակաւն չունելով օտարի հացի և կեանքի միջնորդութենով գործ է կատարում:

Հայոց ազգի մեծատունքը առաւել մեր կարծիքով պիտոյ է նախանձաւոր լինէին ազգի լուսաւորութեանը և պատշաճաւոր խրախոյս և քաջալերութիւն տային այն մարդերին որոնք անդադար աշխատում են ինչպէս յարմար էր ժամանակի հարկաւորութեանցը, ապա եթէ այս չլինի, հեղինակը աշխատելով տիւ և գիշեր և վաստակելով, չունի կարողութիւն իւր աղքատ քակից բաշխել ազգի մանուկներին պարգև, հեղինակը իւր աշխատութեամբը իսկ ազգի մեծատունքը իւրեանց տուրքովը պիտոյ է գործ կատարեն, մինը առանց միւսին ոչինչ չեն կարող առնել, և եթէ այսպիսի պատշաճաւոր միաբանութիւններ չըկային, եթէ ամենի նպատակը ազգի լուսաւորութիւնը չէր ուղիղ ճանապարհով, եթէ հին լեզուն կենդանի աշխարհիցը տաքացի չէր, սուտ է ամենայն լուսաւորութիւն զուր ջան և անօգուտ վաստակ:

Մեք գոնէ լսում ենք բանագէտ մարդերի բերանից որոնք փորձ առած լինե ով կարող էին փորձանքի մէջ եղողներ-

բին օգնական գտանալիլ, թէ ոչինչ ազգ չի կորչի եթէ նորա լեզուն պատշաճաւոր կերպով ճոխանայ արմատանայ և հաստատովի ազգի հոգու և սրտի մէջ. այսպէս ոչինչ ազգ կարող չէ իւր գոյութիւնը և կեանքը յարատեւ կորուսանելով իւր պատշաճաւոր մատենագրութիւնը և լեզուն. ազգ ինքն ըստ ինքեան ազգ չէ եթէ չունի լեզու. մեք տեսնում ենք մարդու մարդկացութիւն երկու իրից առանց որոց նա չէր մարդ այսինքն հոգին և մարմինն երկուսը լծորդեալ լինելով, կառուցանում են այն արարածների մէջ չքնաղ և վսեմ ստեղծուածը որ միայն իւր արարչի պատկերն էր, այսպէս ազգութիւնը ունի իւր հոգին. և այս հոգին լեզուն է. առանց այս լեզուի չկայ ազգսուտ բան է և առասպել առակ. ոչինչ բան չէ կարող բնութեան մէջ լինել կենդանի եթէ չկային նորանում հոգի, այս հոգին լեզուն էր. բայց հայոց ազգը իւր լեզուն թողել է անմոռ շակ և նորա մատենագիրքը և հեղինակքը մինչև այսօր ասիացի դաստիարակութենով սնունդ առած լինելով աւելի նախընտիր են համարել որ իւրեանք փառաւոր մարդերի կարգումը երևէին հին լեզուով գրողների միջին քան թէ նոցա գրածիցը ազգի անբաղդ գաւակները օգուտ ստանային, թէ և ցաւելով հարկէ խոստովանել ինչ էր դոցա գրածը բաղդատելով երոպէական բազմաճիւղ և բազմօրինակ լուսաւորութեան հետ քանի մի արեղայական մտքեր կամ ոտանաւորներ անօգուտ էին ազգին. թող այդ պարոններն իմանան որ հայոց ազգը հինգ դարուցը մինչև հիմա իւր մատենագրութեան մէջ մնացել է միշտ ստանաւոր և դորանից է որ հասել է այս ողորմելի վիճակին. այժմ հարկաւոր էր ձեւաւորվիլ. ոտանաւորով ոչինչ չի յառաջանայ, երանի թէ դորա գրողներն կենդանի և առողջ ականջ ունենային այս խօսքերը լսելու, որ ասվում է լսվելու համար: Պատճառ Ազգը լուսաւորելու համար հարկաւոր չէր ոտանաւորներ և ոչ խրթին և հին հայախօսութիւն որ 19 դարու տրդէտ մարդերի միմիայն պարծանքն էր. այլ պիտոյ է տալ ազգի մանուկներին և ընդհանրապէս բովանդակ ազգին այնպիսի ուղիղ գաղափարներ գիտութիւնների վերայ որպիսի տեսողութիւնով լուսաւոր էին Նւրոպայի բարեբաղտ բնակիչքը. միտքը բանականութիւնը տեսութենով և կենդանի գաղափարներով կլուսաւորվի, այս էր նորա ներքին օգուտը. իսկ այդ մեքենապաշտութիւնը որ յառաջանում էին տգէտ մարդերի մէջ կապիկի նման աշխատ լինելով նմանեցնել իւրեանց գրածը ֆիլչէին

կամ Խորենացիին, այդ մի այնպիսի խելագարութիւն էր որ եթէ իւրեանցից եւ հարցանէիր չուներ պատասխան. Թող որ մինչև հիմա իսկ այն հեղինակների գրածը ոչինչ արդիւնք չունին յառաջացուցած ազգի մէջ, այդպիսի ձգտողութիւնքը ոչ այլ ինչ էին բայց եթէ մոլեռանդ թռիչք երևակայութեան որ գիտէ ոչնչից գոյացնել հոյակապ ամբարտակներ մինչ իրողապէս հորի միջում էր ինքը: Թող հայոց մանուկը սովորի իւր մայրենի լեզուով ազատական գիտութիւնները, Թող նա այն աշխատութիւնը ինչ որ գործ է դնում հին և մեռեալ լեզուն սովորելու համար, գործ ածէ հարկաւոր գաղափարներ ստանալու մասին, չէ պիտոյ նորա հինգ դարու հայախօսութիւնը այդ նորան հաց ու ջուր չի տայ, նոցա հարկաւոր է գիտութիւնը որը կարող է ստանալ նոր լեզուի միջնորդութենով որ կեանք և կիրառութիւն ունենալով ընկերութեան մէջ այլ և ուղ և ծուծ ունենալով կարող էր հիւթ և արիւն դառնալ և սնունդ տալ հայոց տկար գաւակներին:

Այս բաները խօսելուց յետոյ եթէ պատահելու լինի մեզ տեսնել այդ հնամուլ պարոնների կողմից անդարձ կամակորութիւն, ուրիշ ոչ այլ ինչ կարող ենք եզրափակել, այլ այս միայն որ այդ մարդիկը մեռուցանելով իւրեանց խիղճը կամենում են պատճառ դառնալ որ հայոց մանուկների տաբարաղդ վիճակը որ սկսած 1800 տարից տեսում է մինչև այսօր, չարունակվի հազարաւոր տարիներ և սորանից յետոյ, սորա համար որ միայն այս պարոնները իւրեանց աննշան կեանքի մէջ իւրեանց անունը հին և մեռեալ լեզուի արձանի վերայ կարողանան դրոշմել. Թէև այս ողորմելիքը չգիտեն թէ ուռանասի փոքր որդին դիտանեցը երգում է կերած ոչնչացնել այսպիսի անպիտան որդիները, բայց կարող է այս որդիքը փրկելու ջանք դնելով նախ և յառաջ այդպիսի յեշտատկաց արձանները կտայ կուլ տալու, բացի սորանից յոյս ունինք որ ազգը ինքը ևս այժմ ինչպէս մինչև այսօր բնական ուղիղ դատողութենով բաց է թողել մեռածը և պահել է իւր մէջ կենդանի լեզուն թէև անուսումն լինելով աղճատելի և խանգարել, այսուամենայնիւ շատ հաւանական է որ այսուհետև ևս միշտ աշխատութիւն գործ դնի գտանել և ընթերցում այն մատենները որ գրվում էին նոր հայախօսութենով այլ և ջանք անէ փոքր առ փոքր մաքրել իւր խօսուածքը դուրս ձգելով այն բառերը որոնք օտար ազգերից մտած էին այսպէս և գաւա-

ռականը մասնիկներ կամ կոշտ ու կոպիտ ոճերը, որքան և որ-
չափ կարելի էր:

Մեք որչափ կարողացել ենք քննել և ճանաչել, հասկացել
ենք որ մարդու մանկական ժամանակ կարող է խօսել ինչ
ժամանակ միտքը արդէն խօսելի բանը դասաւորում է, պատ-
ճառ որ խօսքը որ ձայնաւորութիւն լսուած էր օգի մէջ մեր բե-
րանից մեր իսկ մտքի ծնունդն էր. լեզուի պաշտօնը այստեղ
այս էր որ մեր մտքով հասկացածը նա լսելի չինէ օգի միջնոր-
դութենով ուրիշներին, շատ դարմանալի է որ այդ պարոնները
որ հին լեզուի պոչը բռնած քշում են իւրեանց էջերը յառաջ,
չեն կարողացել մինչև հիմա ճանաչել թէ լեզուն եթէ չունի
իւր մէջ այն սննդարար ուղղ և ծուծը եթէ նա մշակած չէ
ինչպէս պահանջում էր հարկը, ոչ այլ ինչ է բայց եթէ մին
թարգման որ մտքի ծնուցածը դուրս է հաղորդում ուրիշներին,
տարակոյս չկայ հին լեզուի մէջ ուղ և ծուծ և սնունդ չլինե-
լուն, արդէն ցոյց տուել ենք որ նա չունի այդ բաները, մեք
տեսնում ենք նորան միմիայն իրրեւ պահարան հայոց հինգ
դարու լեզուախօսութեան և քանի մի անցքերի. ուրեմն եթէ
և շատ քաջ սովորէր հայոց մանուկը այդ լեզուն, այնուամենայնիւ
տգէտ էր և ոչինչ չգիտէր միմիայն մի չոր լեզու գիտենալը
միտ չի կշտացնի եթէ նորա հետ կապակից չէին այն յագեցու-
ցիչ և սննդարար հիւթերը որ կարող էին արիւն դառնալ և
հաստատել սիրտը, բացի սորանից հայոց մանուկի հանդէսը
կամ ասպարէզը ո՞րն էր արդեօք, իւր հին լեզուն հանդէս հա-
նելու ոտանաւոր գրելն եթէ քանի մի հատուկտոր տղայական
ճառեր, և ո՞րոնք էին այդ հանդէսը բոլորողը, նա որ հանդի-
սում երևում էր իւր հին լեզուովը արդեօք կարո՞ղ էր իւր
համար դատաւոր գտանել հասարակութեան մէջ, արդեօք նո-
րա գրածը հասկանալի էր ժողովրդին. այն ձայները ինչ որ նա
հանում էր արդեօք լսողների ուղեղին կը հասնէր իբրեւ նշա-
նական ձայներ թէ միայն ականջի թմբուկի արձագանքը կլսէր
այն հասարակ մարդը առանց ոչինչ հասկանալու, ինչպէս կա-
րելի է խօսել մի մարդի հետ այնպիսի մի լեզուով որ նա չէր
ուսել, որ նորան անծանօթ էր. այսքան պարզ և լուսապայծառ
ճշմարտութիւնը չեն կարողանում այդ պարոնները դեռ իստակ
աչքով տեսանել, ուստի և ասում են որ պիտոյ է մարդ այն-
պիսի լեզուով խօսի որ գիմացի մարդը նորան չհասկանայ, և
որչափ խրթին և մութը կը խօսէր այնչափ արժանաւոր և քան-

քարաւոր էր հեղինակը, սոքա բնութեան կանոնին չհաւանելով որ դրել է մարդուս մէջ լեզու և բանականութիւն սրտի զգացմունքը բնկերին յայտնելու մասին, իւրեանցից կանոն են հաստատել թէ պիտոյ էր խօսել այնպէս որ դժուար լինէր հասկանալը, ուրեմն եթէ դժուար հասկանալի խօսելը գովելի մի բան էր, բնաւ չխօսելը ընդափ ևս, սոցա մօտ այսքան իրաւունք ունի ճշմարտութիւնը կամաւ և յօժարութիւնով միմիայն իւրեանց թքածը չկամենալով լիզել, յանձներն են առնում համբանալ և ճշմարտութիւնը չխոստովանել:

Քանի մի խօսք ևս պատշաճ համարում եմ ասել այն մարդերին, որոնք այնուամենայնիւ իւրեանց ողբալի տգիտութեանովը համարձակվում են բերան առնուլ գերապատիւ Մտեփաննոս վարդապետի գրուածքը, թէ նորա լեզուն ոչինչ քաղաքի սեպհական չէ, թէ գրոց բառերով խառնըված է, և թէ ազգը չի հասկանայ:

Մեք խօսելով մի աշխարհաբաւ և նորախօս լեզուի վերայ երբեք չենք մտածել որ այդ լինի մի քաղաքի մասնաւոր կամ մի երկրի յատկացեալ բարբառ, պատճառ որ մեր նպատակին առաջին արգելքը կլինէր այդ. այլ միշտ իմացել ենք այն յըստակ հայախօսութիւնը, որ կարելի էր հասկացվել և ամենայն տեղ գտանված հայերից եթէ նոքա ծանօթ էին միայն մայրենի լեզուին այսինքն եթէ և նոր լեզուն չէին կորուսել ինչպէս Տաճկաստանումը կամ Ռուսաստանում կան շատ օրինակներ, այն գաւառական լեզուներն մեզ ամենին անպիտան է, պատճառ որ այն կոշտ ու կոպիտ լեզուովը ոչինչ մարդավայել ազնիւ միտք մանաւանդ ուսումնական խնդիրների վերայ չէ կարելի բացայայտել, իսկ թէ ինչո՞ւ համար խառն եղել է գերապատիւ Նազարեանցի խօսուածքը գրոց լեզուի հետ, պատճառը շաա հեշտ էր ճանաչել որ նոր լեզուն չունէր այնպիսի բառեր որ կարողանային յայտարար լինել այն միտքերին, ինչ որ հեղինակը կամենում էր ասել և գրել և սորա պատճառն այս էր, որ իւրաքանչիւր այդպիսի բառի փոխանակ հայոց հասարակ մարդը գործ է ածում զանազան օտար ազգերի բառեր կամ ռուսաց և կամ տաճկաց: Ուստի բնական ուղիղ դատողութեանով քան թէ օտարի լեզուով յայտնել այն միտքը նա գրել է հին լեզուի բառերով, այս բանը մեք միշտ տեսանում ենք եւրոպացւոց մէջ մանաւանդ գաղղիացւոց, որոնց բառերի շատը դեռ պահում է իւր մէջ բնական լատին ձայնը, լեզուն

մի այնպիսի բան չէ որ ով կամենայ և երբ ուզածին պէս չինէ կերպաւորէ դորան. հարկաւոր է ժամանակ, չափ անգամ հարիւրաւոր տարիներ չեն թողուլ փոփոխութեան կնիք թող որ մի մարդ, իսկ թէ կային աշխարհաբառ լեզուի մէջ այն բառերը որոց փոխանակ պատուելի Նազարեանցը գործ է դրել հին բառեր թող՝ այդ պարոնները իրանք գրեն աւելի մաքուր և յստակ և օրինակ լինին մեզ իւրեանց մաքուր հայախօսութենովը այնպէս որ եթէ գերապատիւ Նազարեանցի գրածը կարող էր լինել 10000 մարդի անհասկանալի իրանց թող 1000 մարդի լինի միայն, բայց չլինի այնպէս ինչպէս եղել է մինչև հիմայ որ չորս ու կէս միլիօն ժողովուրդից հասկացել են հենց հարիւր կամ հազար մարդ:

Ազգը երբէք չի կարող ուրանայ գերապատիւ Նազարեանցի աշխատութիւնը և անխաղճախ դէպ ի ինքը սէրը՝ նա ուղիղ և պարզ մաքով կը տեսանէ այս չնաշխարհիկ և իմաստուն հեղինակի քնքուշ սիրտը, թող և մեր սիրելի բարեկամ պարոններն ևս անհոգս մնան որ նոցա փառասիրութիւն և հեղինակի անուն ժառանգելու յիմար ձգտողութիւնը ևս անծանօթ չի մնայ ազգին գոնէ այսուհետև եթէ ամենակալ տէրը կը բաշխէր մեզ կարողութիւն...

Ազնիւ մարդուն ցանկալի է ընդհանուրի օգուտը, բացառութիւնը ընդհանուրի անպիտան անդամն է, ասլուս է լըսվելու համար:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ